

חיים באי

קוראים את הספר "האי ברחוב הציפורים"

מאת אורי אורלב

מבוא

היחידה עוסקת בקריאה של ספר לשם הנאה ושיתוף. "קריאת ספרות יפה בבית הספר נועדה בעיקר להעניק חוויות והתנסויות אסתטיות, שבאמצעותן יבינו התלמידים טוב יותר את עצמם ואת זולתם, יפתחו את הדמיון והאינטלקט, יפתחו אהבת קריאה ומודעות ספרותית ואת היכולת להעריך יצירות ספרות." (מתוך תכנית הלימודים בחינוך לשוני, תשס"ג)

מחקרים רבים מצביעים על כך שככל שילדים בגיל בית הספר קוראים יותר, כך השפה שלהם מתפתחת. כך, לדוגמה, במחקר של Anderson (מופיע אצל McQuillan, J. 1998)¹ התבקשו תלמידי כיתות ה לעקוב אחר הזמן (בדקות) שהוקדש לקריאה מחוץ לבית הספר. התוצאות מראות כי ככל שמספר הדקות שמוקדש לקריאה מדי יום רב יותר – ההישגים במבחנים סטנדרטיים בתחום השפה גבוהים יותר. אנדרסון מצא כי המנבא הטוב ביותר של הישגים בקריאה הוא הזמן המוקדש לקריאה מחוץ לכותלי בית הספר (מלבד גורמים אחרים המשפיעים על ההישגים בקריאה, כמו הלימוד בבית הספר והתפתחות הטבעית עם הגיל). קראשן (Stephen Krashen, 1993)² סקר 41 מחקרים שעסקו בפעילות של Sustained Silent Reading – פעילות של קריאה דמומה במסגרת בית הספר. 38 מתוך 41 המחקרים הראו שתלמידים שקראו קריאה חופשית הצליחו במבחנים מקובלים של הבנת הנקרא כמו תלמידים שיכולות הקריאה שלהם טופחו בהוראה ישירה, ואף יותר מהם. קראשן הראה שתכניות לקריאה חופשית בבית הספר קשורות לכמה גורמים בהתפתחות לשונית-אוריינית: התפתחות אוצר המילים; ידע בדקדוק; כתיבה; יכולת הבעה בעל-פה.

ביחידה זו אנחנו מעוניינים להעמיד דגם לפעילות סביב ספר קריאה אחד, שיוכל לסייע למורה בתכנון פעילות דומה סביב ספרי קריאה שונים. הספר שנדון בו הוא "האי ברחוב הציפורים" של אורי אורלב (מתוך רשימת יצירות הספרות של משרד החינוך, 2011).

הפעילות סביב הספר תכלול כמה מהלכים: שילוב של קריאה בקול עם קריאה עצמית דמומה, שילוב של פעילות בעקבות קריאה עם מהלכי קריאה ללא פעילות בעקבותיהם, קיום שיח במסגרות שונות בכיתה במהלך הקריאה ואחריה.

¹ McQuillan, J. (1998). The Literacy Crisis – False Claims, Real Solution, Heinemann

² Krashen, S. D. (1993). The Power of Reading: Insights from the research, Englewood Libraries Unlimited

מטרת היחידה

- פיתוח מודעות לעצמי כקורא (ממה אני נהנה, מה מרגש אותי, ועוד).
- פיתוח יכולת של קריאה לשם הנאה – פתיחות וסקרנות כלפי ספרים, התנסות בקריאה מעמיקה ומשתהה של ספר קריאה, ועוד.
- פיתוח היכולת לנהל דיאלוג מכבד עם עמיתים.
- טיפוח שיח ספרותי וחוויתי, העוסק ביצירה הספרותית, במסרים העולים ממנה ובהשתמעויותיה לחייו של הקורא.

על הספר "האי ברחוב הציפורים"

עלילת הספר "האי ברחוב הציפורים" (מאת אורי אורלב, הוצאת כתר, 1981) מתרחשת בפולין, לקראת סופה של מלחמת העולם השנייה. אלכס הוא נער יהודי שנשאר לבדו במקום מסתור יחד עם שלג, עכבר המחמד שלו. אביו נלקח על-ידי הנאצים, ולפני שהלך הספיק לבקש מאלכס שיחכה לו. עקבותיה של אימו נעלמו, והוא אינו יודע מה עלה בגורלה.

ממקום המסתור שלו, שנותר ממה שהיה פעם הגטו היהודי, יכול אלכס לצפות בנעשה ברובע הפולני. אביו הבטיח לחזור תוך כמה ימים, אך הימים הופכים לחודשים, ובינתיים עליו לשרוד בכוחות עצמו, ממש כמו רובינזון קרוזו על האי הבודד. סיפורו של אלכס הוא סיפור של אומץ, של תושייה, ובעיקר של הישרדות (מתוך אתר "כנפיים", מטח).

להלן קטע ממאמר של שוהם סמיט (מבקרת ספרות וסופרת למבוגרים ולילדים) על הספר, ובו היא מיטיבה לתאר את הייחוד של הספר:

ב-1981, כש"האי ברחוב הציפורים" ראה אור לראשונה, הייתי בת 15 וכבר כמעט ולא קראתי "ספרי ילדים". וכך החמצתי את ההזדמנות לקרוא קריאת-נעורים את ספרו הנפלא של אורי אורלב, כפי שקרא אותו עתה, בנשימה עצורה, בני בן ה-11. הוא אף מיהר להכתיר את אלכס, גיבור הספר, בתואר: "הדמות שהכי הזדהיתי אתה מכל הספרים שקראתי עד היום". על שאלתי "מה עושה את אלכס לכזה?" ענה בלי היסוס: "הוא ילד רגיל".

התשובה הפתיעה אותי, משום שבעיניי אלכס, ילד יהודי המצליח לחמוק מאקציה ולשרוד לבדו בהריסות הגטו, התברך בשורת תכונות בלתי שגרתיות, שעל פי רוב אינן מתקיימות זו לצד זו: אומץ, חוכמה, תושייה, קור-רוח, רגישות, חמלה, דמיון עשיר, הגינות; ומעל לכול – תעצומות נפש. אני, שקראתי את הספר כאדם בוגר וכאם, לא יכולתי שלא להשליך את הסיטואציה המחרידה שבספר על בני ולפקפק ביכולתו להתמודד אתה, שלא לומר, ביכולתו

לשרוד ולו יום אחד. ככל שהפכתי בדבר, ולמרות שעדיין אני מתקשה לראות באלכס ילד שגרתי, אני מבינה: מבלי שיתכוון לכך, הניח בני את אצבעו על המאפיין הבולט של כתיבתו של אורי אורלב, זוכה פרס אנדרסן - הסירוב לראות בשואה פרה קדושה, ובניצוליה גיבורים.

את הסירוב אפשר לזהות כבר במניע לכתיבת "האי ברחוב הציפורים", שראה אור עכשיו בהוצאה מחודשת. אורלב, כפי שעולה מן הראיונות הרבים אתו, לא הונע בידי השאיפה לתעד או להנציח את מוראות השואה, אלא מתוך רצון לכתוב ספר שיהיה, בראש וראשונה, ספר מתח טוב. "האי ברחוב הציפורים", כפי שהצהיר לא פעם, הוא סיפור הישרדות ברוח "רובינזון קרוזו".

(מתוך: "האי ברחוב הציפורים" מאת אורי אורלב, "אי של שפיות", שוהם סמיט, עיתון "הארץ", גיליון "ספרים", 27.4.11. © כל הזכויות שמורות לעיתון "הארץ" בע"מ.)

מהלך ההוראה

7 **לפני קריאת הספר**

7 מפגש ראשון עם הספר

8 שיחה מקדימה על המלחמה והחיים בגטו

9 **קריאת הספר**

9 הפרק הראשון

10 עזרה למתקשים

11 הצעות לשיח במהלך הקריאה

7 **לאחר קריאת הספר**

14 מפגש ראשון – שיתוף בחוויית הקריאה

15 מפגש שני – התעוזה והתושייה של הגיבור

19 ה"נחמות" שעוזרות לגיבור לשרוד

לפני קריאת הספר

הערה דיזקטית: לפני ששולחים את הילדים לקרוא את הספר כדאי ליצור אירוע שימש גריין לקריאה, שימשוך את הילדים לקרוא אותו. אנו מציעים שהפגישה הראשונה עם הספר תיעשה במסגרת חגיגת. רצוי לקיימה בספריית בית הספר או בספרייה העירונית. אם יש מישהו בקהילה בעל כישורי קריאה קולית טובים (קריין, שחקן) אפשר להזמין אותו לקרוא בקול את הפרק הראשון. בנוסף, אפשר 'להפתיע' את התלמידים ולעצב את הכיתה - לתלות בכיתה צילומים של **כריכות שונות** של הספר, שתורגם עד כה ל-20 שפות, מתוך תערוכה הנמצאת באתר דףדף (התערוכה עלתה לאוויר לכבוד יום הולדתו ה-80 של אורי אורלב והוקדשה לספר "האי ברחוב הציפורים"). אפשר לתלות איורים מן הספר, לברר מה יש בהם ועוד. כתובת האתר: <http://www.dafdaf.co.il>

הכוונה היא ליצור אווירה שתשדר שזהו מהלך שונה, חגיגי, מסקרן ומזמין.

מפגש ראשון עם הספר

המפגש הראשון עם הספר נועד ליצור חוויה של הנאה, ובכך להניע את התלמידים להמשיך לקרוא בו. כיוון שהתלמידים יופנו לקריאה עצמאית של הספר המפגש הראשון ייצור גם הקשר תכני, יבהיר מהו המקום ומהי התקופה שבהם מתרחשת העלילה, יפגיש את הקוראים העתידיים עם גיבורי הספר, ובכך 'יקל' על התלמידים.

הצעה דיזקטית: כדי לקיים מפגש ראשון עם הספר, צריך לבקש מהתלמידים להביא לכיתה את העותק של הספר שברשותם. לחלופין, אפשר לסרוק את העמודים הרלוונטיים (מפורטים בהמשך) ולהקרין אותם בכיתה בפני התלמידים. חשוב שהשיחה תתנהל רק על בסיס השערות. אין לצפות לתשובות חד משמעיות גם אם הן מבוססות על תוכן העניינים. הכוונה היא להשאיר מקום למתח ולסקרנות. דוגמה לתגובות של המורה: ייתכן, מעניין מה שאת/ה אומר/ת... וכל תגובה אחרת שלא סוגרת אפשרויות, אלא פותחת אותן.

במליאה

- קוראים את שם הספר ואת שם הסופר, מתבוננים באיור שעל הכריכה, מעיינים בתוכן העניינים שבפתח הספר.
- מתבוננים בתרשים הנמצא בעמוד 6, ומשוחחים על הקשר בין שם הספר לתרשים (רחוב הציפורים בגטו).
- שואלים: מהו 'אי'? האם ייתכן אי בתוך רחוב? (זהו 'אי' במשמעות של מקום מבודד, שיש לשרוד בו באמצעות תושייה וניצול המשאבים הקיימים בו, אין עזרה חיצונית)
- שואלים: מה מסמלות ציפורים בדרך כלל? (דרור, חופש...)

- משערים: היכן ומתי מתרחשת העלילה? אילו רמזים יש בתוכן העניינים ובתרשים לכך שהסיפור קשור לתקופת השואה? (בתרשים כתוב "הגטו", בתוכן העניינים: פרק ג' - "תופסים אותנו", פרק ז' - "אני רעב", פרק י"א - "בונקר", פרק י"ג - "המרד" וכו')
- משערים: על מה יסופר בספר? מי יהיו גיבוריו? מה יקרה להם?
- שואלים: מי מספר את הסיפור - ילד, מבוגר? על פי מה אנו קובעים? (פרק א' רומז בשמו, "הסוד של אבא", על כך שהכותב הוא ילד)
- שואלים את התלמידים לדעתם: האם הספר יהיה מפחיד? מותח? מעציב? מצחיק? אולי גם וגם?

שיחה מקדימה על המלחמה ועל החיים בגטו

- שואלים: מה אנו יודעים על תקופה זו? האם אנו מכירים ספרים / שירים / סרטים על התקופה?
- מתבוננים בתצלומים הממחישים את מראה ההריסות בגטו ורשה (אפשר להקליד במנוע חיפוש, כגון "גוגל תמונות", את המילים 'הריסות גטו ורשה' ולקבל תצלומים מתאימים).
- משוחחים: מה אנחנו חושבים / מרגישים בעקבות ההתבוננות בתמונות?
- מסבירים לתלמידים שנקרא את רוב הספר בקריאה עצמאית, ואחרי שכל התלמידים יסיימו את הקריאה נקיים שיח בקבוצות ובמליאה.

קריאת הספר

הצעה דיזקטית: אנו מציעים שבכל מהלך פעילות שייבחר, ייקרא הפרק הראשון בכיתה, בשילוב של קריאה בקול וקריאה עצמית דמומה. בכך אנו מבטיחים כניסה משותפת של כל התלמידים אל הספר: הבנת המסגרת שבה מתרחש הסיפור, היכרות עם הדמות הראשית, והתחלה של שיח בכיתה סביב חוויית הקריאה.

בתכנון של פעילות סביב קריאת כל ספר שלם במהלך השנה מוצע להתחיל בקריאה משותפת של פרק אחד או שניים, כדי ליצור מסגרת שיח משותפת ולהקל על תלמידים שהקריאה העצמית קשה עבורם. עבור תלמידים אלה מוצע שהמורה תמשיך לקרוא את הספר בקריאה קולית לאורך זמן בהזדמנויות שונות במהלך מפגשים קבוצתיים בשיעורי עברית או בשיעורים פרטניים.

הערה דיזקטית: חשוב שתכנון מפגשי הקריאה והדיון אודות ספר יותאמו לכל ספר בנפרד, ובאופן שמייצג באופן מיטבי את התכנים, את האירועים ואת הכתיבה של כל ספר.

הפרק הראשון

הפרק נפתח באופן מפתיע ומעורר סקרנות (שם הפרק: "הסוד של אבא"), ובו הסופר בחר שלא לחשוף מיד את כל הפרטים (מהו הסוד שעליו מכריזה כותרת הפרק? למה זה סוד?), ולכן פרטי המידע בפרק הם חשובים, וחלקם יתבררו כחשובים בהמשך הספר. האקדח של האב יעבור לרשותו של אלכס, ויסייע לו לשרוד וגם להציל חיי אחרים. זה לא היה מתאפשר לולא לימד האב את אלכס בפרק הראשון איך לירות באקדח ואיך לשמור עליו.

- קוראים בקול בפני הכיתה את הפרק הראשון.
- מבקשים מהתלמידים לשתף בחוויה מן השמיעה: התרגשתי מ...חשבתי ש...הזכיר לי...

הערה דיזקטית: בתום קריאת הפרק מומלץ לתת לתלמידים שהות לחשיבה שקטה פנימית, לפני שמפנים אליהם שאלות (אפשר לשאול מי רוצה לשתף, לומר משהו תוך כדי ההאזנה ובעקבותיה. אפשרות אחרת: להציע שקודם ישתפו חבר במחשבות שעלו תוך כדי ההאזנה ובעקבותיה, ורק אח"כ לשתף את המליאה.

אפשר לערוך שיחה במליאה כדי לעודד את התלמידים להמשיך לקרוא בספר. שיחה זו יכולה להתנהל על בסיס הדברים שאומרים התלמידים ללא כל הכוונה, מעין שיתוף בחוויית ההאזנה. אפשר גם להציע נושא לשיחה, אבל חשוב לשים לב שלא להפוך את השיחה למערכת של שאלות ותשובות בין המורה לתלמידים.

נושאים אפשריים לשיחה בעקבות הפסקה האחרונה: מדוע לדעתכם אלכס חושב שאילו הוא ואביו היו ברחוב לא היו לוקחים את אימא? מה לדעתכם אלכס מרגיש כשהוא משתף את הקוראים במחשבה הזו?

- שאלה: האם הפרק הראשון היה מעניין / משעמם / מפחיד עבורי? למה?

עזרה למתקשים

הקריאה של כל הספר נעשית באופן עצמאי ע"י התלמידים. חשוב לוודא שכל התלמידים "שותפים", כלומר נמצאים במהלך של קריאה עצמית. לשם כך כדאי ליחד זמני קריאה עצמית בכיתה, בזמן השיעורים, ואף לפגוש את התלמידים באופן יזום בקבוצות קטנות. במצב זה אפשר לוודא שהתלמידים אכן קוראים ולעזור לתלמידים הזקוקים לכך.

עזרה זו יכולה לבוא לידי ביטוי באופנים רבים, ובהתאמה לכל תלמיד ולצרכים הייחודיים שלו. לדוגמה – מפגש עם קבוצת תלמידים במסגרת השעה הפרטנית. כמו כן אפשר לשבת עם תלמיד יחיד ולקרוא יחד, או אף לקרוא קטעים בקול בפניו. במפגשים אלו אפשר גם להיעזר באיורים כדי לעורר סקרנות ומוטיבציה. במקרים מסוימים אפשר לגייס את ההורים וכן בעלי תפקידים בבית הספר (מורת שילוב, בת שירות) לקריאה משותפת עם התלמיד.

להלן הצעות לשני מפגשים עם קבוצה של תלמידים המתקשים בקריאה העצמית. אפשר להציע פעילויות דומות בהתאמה לפרקים שונים. כמו כן, אפשר להבחין בין רמות קושי שונות של הפעילויות. כך, לדוגמה, הפעילות של שחזור בעל פה של תוכן של פרק תהיה קלה עבור תלמידים שניסוח התוכן בכתב קשה מדי עבורם.

מפגש ראשון – עמ' 25–29, קטע מתוך פרק ג', "תופסים אותנו. לברוך הזקן יש תכנית"

מבחינת התוכן יש כאן נקודת מפנה, שבה אלכס מופרד מאביו ומברוך. מכאן והלאה יצטרך להסתדר בכוחות עצמו. מבחינת הדמות – במהלך הבריחה אנו מתוודעים אל התושייה, התעוזה והאומץ שמפגין אלכס, והם שיאפשרו לו לשרוד בהמשך הספר. הפעילות בעקבות הקריאה בקבוצה מתקשרת לעיסוק לעיסוק בתעוזה של אלכס ובהשתנות שלו, שייערכו אחרי סיום הספר כולו. ההנחה היא שהשיח המשותף יחדד את ההתבוננות באלכס ויבחן את מידת התעוזה שלו.

אנו מציעים לבחור פרק זה להנחיה גם בגלל היותו הפרק השלישי בספר. כך לא ייווצר פער גדול בקריאה לרעת התלמידים שיש להם קשיים בקריאה. הקריאה בקול של המורה תתווך את הפרק לתלמידים, והפעילות בעקבות הקריאה תמקד את הנושא המרכזי בפרק, וכן תעורר בקרב התלמידים עניין ומוטיבציה לקריאה עצמית בהמשך.

- קוראים את הפרק בקול באוזני תלמידי הקבוצה.
- לאחר ההאזנה כל תלמיד כותב על רצועה, דף או פתקית: 'מה הייתי אומר לאלכס לו פגשתי אותו בסוף הפרק...'
- חברי הקבוצה משתפים את חבריהם (קוראים או מספרים) מה היו אומרים לאלכס ומגיבים זה לזה.
- משוחחים בקבוצה: כיצד אלכס התנהג במהלך הבריחה? מה אנו לומדים על האופי שלו? מה אנו חושבים שיקרה לאלכס, עכשיו כשהוא לבד, ללא אביו ואימו?

מפגש שני – עמ' 54–55, קטע מתוך הפרק השביעי, "אני רעב, אבל גם הם רעבים"

מבחינת התוכן: בפרק הזה מתוארת מצוקת הקיום של אלכס, שהולכת וגוברת. הוא סובל לא רק מבדידות אלא גם מרעב. שלג עוזר לו להפיג את הבדידות וגם למצוא מזון. הפעילות בעקבות הפרק מתקשרת לדיון בנושא הנחמות שעוזרות לאלכס לשרוד באמצעות הארת התפקיד והמקום של שלג בפרק.

כדאי לקרוא בפני התלמידים חלק גדול מהפרק, עד המילים "עשיתי שגיאה גסה" (בעמ' 56, 5 שורות מסוף העמוד), ואח"כ התלמידים ימשיכו לקרוא באופן עצמאי (החלק הזה של הפרק כולו דיאלוג, ולכן קל יותר לקריאה).

בעקבות קריאת הפרק יתקיים שיח קבוצתי.

בקבוצה

- מבררים: מה הקושי המרכזי שאלכס חווה בפרק ד (הצורך לדאוג לעצמו ללא עזרת מבוגרים והבדידות).
- משוחחים על שלג: מה אלכס מרגיש כלפיו? איך אלכס מכנה את שלג? איך שלג עזר לאלכס לשרוד?
- (רצוי לקרוא לפני התלמידים או לתת לתלמידים לקרוא בקבוצה חלקים המבססים את טיעוניהם. הם אף יכולים להתכונן בקריאה דמומה לקריאה קולית מוטעמת ומרתקת של קטעים אלה. קטעים רלוונטיים: עמ' 55, פסקה אחרונה; עמ' 63, פסקה שנייה.)
- מתבוננים באיור בעמוד 57. מוצאים את הקטע בפרק שהאיור מתאר. מבררים: האם האיור מוסיף לטקסט, מה הוא ממחיש? שמים לב לדמויות באיור, להבעות הפנים שלהן ולתנועה שלהן. (באיור רואים את הגבר כועס על אלכס, והאישה מנסה להרגיע אותו. מצב הגוף והבעת הפנים של הגבר ממחישים את המסופר בטקסט.)

הצעות לשיח במהלך הקריאה (לבחירת המורה)

במרכז היחידה עומד השיח שייערך בעקבות השלמת הקריאה של הספר כולו. יחד עם זאת, אנו מציעים לבחירת המורה שתי "תחנות" לקריאה משותפת של קטעים משני פרקים. חלק מחוויית הקריאה יכול להיות גם שיתוף של אחרים במחשבות וברגשות בנקודות זמן ספציפיות במהלך הקריאה. פעילות כזו יכולה לעורר עניין וסקרנות, לעקוב אחרי התפתחות העלילה, להאיר נקודות מבט שונות על הדמויות. עצירה מתודית כזו יכולה גם לסייע לתלמידים שעיפו מהמהלך של הקריאה העצמית.

בנוסף, התמקדות בקטעים אלו תבסס את השיחה במוקדים השונים אשר יתקיימו לאחר תום הקריאה של כל הספר.

המהלך בעקבות הקריאה בכל אחת מההצעות יכול להיערך בקבוצות או במליאה, לפי שיקול המורה. בדומה להצעות אלה אפשר להחליט על עצירות נוספות.

תחנה ראשונה: עמ' 97-104, פרק י"ג, "המרד"

באמצעות הפרק הזה אנחנו מתוודעים לתכונות אופי של אלכס שלא נחשפנו אליהן עד כה. הקטע מציג מחדש את דמותו של אלכס: מצד אחד הוא פועל כמבוגר, לא מתבלבל ולא מהסס - יורה ואף פוגע בחייל הגרמני. מצד שני, מאוחר יותר הוא מגיב תגובה רגשית חזקה - בכי ממושך. בפרק זה אלכס מציל שני מבוגרים ממוות ומטפל בפצוע. בכך הוא הופך מנרדף למציל.

בקבוצה

- קוראים בקול בפני התלמידים את הפרק מתחילתו, ועוצרים אחרי המילים "כבר ידעתי. זה לא היה סימן טוב", בעמ' 98.
- שואלים: למה מתכוון אלכס באמירה זו? מה לא היה סימן טוב ולמה?
- ממשיכים לקרוא בקול את הפרק עד סופו (אפשר לשלב כאן גם קריאה בקול של תלמידים המצטיינים בקריאה בפני קהל).
- מסבירים: בפרק זה אין איור. איזה איור אתם מציעים לשלב בקטע? מי שאינו רוצה לצייר יוכל לבטא את מחשבותיו גם במילים, בצבעים או בקטעים מוזיקליים.
- דנים: מה לדעתכם קרה לאלכס שהביא אותו לפרוץ בבכי? מה הוא הרגיש? (מטרת הדיון היא להעלות למודעות את המתח שאלכס נמצא בו כל הזמן, את הרגע שבו הוא לא יכול להכיל עוד את עוצמת הרגשות (פחד, בדידות, הקלה), וכך להגיע אל החוויה של השימוש באקדח והתוצאות שלו).
- שואלים: מה אתם משערים שיקרה לאלכס עכשיו, אחרי שפגש את הפרטיזנים?

תחנה שנייה: עמ' 135-142, פרק י"ז, "יום מאושר"

קטע זה נבחר בגלל הממד האנושי: הגיבור נמצא בסכנת חיים מתמדת, ובכל זאת הוא מצליח גם ליצור קשר אנושי מרגש עם סטשיה, הילדה מהרחוב הסמוך. כמו כן, הוא מוצא אפשרות להשתלב במשחק עם ילדים בשכונה. הקטע מדגיש את הצורך בקרבה ובסימפטיה גם, ואולי דווקא, ברגעים הקשים בחיים.

בקבוצה

- שואלים: האם מה שקורה בפרק הזה מפתיע / משמח, מדוע? (או: אילו תחושות עולות כשקוראים את הפרק הזה?)
- משוחחים: הספר מתאר תקופה ומצב מאוד שונים מחיי היום יום שלנו. מה בכל זאת משותף לחיים של ילדים בכל זמן ומקום?
- (המפגש של אלכס עם סטשיה והקשר שנוצר בין השניים משמחים ומפתיעים, והם מעידים על כך שלילדים, כמו למבוגרים, יש צורך בקרבה ואמפטיה במצבים קשים בחיים).
- מזמינים את התלמידים לבחור קטע בן 2-3 פסקות שנראה להם חשוב / מעניין במיוחד, להתכוון לקרוא אותו בתפקידים ולקרוא בפני המליאה.
- שואלים: האם, לדעתכם, אלכס ישוב וישחק עם הילדים בשכונה?

לאחר קריאת הספר

הציר של היחידה הנוכחית הוא חוויית הקריאה של הספר השלם, ולכן אירועי השיח בעקבות הקריאה נמצאים במרכז היחידה, ועליהם להיות חגיגיים וחווייתיים. שיחה עם עמיתים שקראו את אותו הספר היא חוויה ספרותית ואישית גם יחד. אירועים אלו יתייחסו הן לספר השלם ולחוויית הקריאה בו, והן להיבטים ספרותיים הבאים לידי ביטוי בספר. המהלך יכלול שיח אישי, חווייתי ורפלקטיבי, לצד קריאה חוזרת המעלה רבדים ספרותיים בספר.

האירוע הראשון יערך במסגרת קבוצתית, בהנחיית המורה. להנחיה זו תפקיד חשוב ביותר, כיוון שהמפגש הקבוצתי מושתת על שיחה חופשית, ובה התלמידים משתפים את חבריהם בחוויית הקריאה שעברו, ורפלקציה על תהליך הקריאה. על המורה מוטלת האחריות לעודד ולאפשר שיח אוהד וידידותי, שבו התלמידים חשים בטוחים להביע את עצמם בחופשיות.

על תפקיד המורה כמנחה

המנחה הוא הנושא באחריות הכוללת לתהליך העבודה המתרחש בקבוצה, ועליו מוטל לפעול ליצירת התנאים הנדרשים כדי שהקבוצה תהיה המקום והמסגרת שבהם יוכלו חבריה להפיק תועלת, לצמוח ולהתפתח.

Shechtman (2006)³ מתייחסת לשלושה תחומים עיקריים בקשר למנחה:

- אישיות המנחה - חשוב שהמנחה יהיה "מצויד" בכמה תכונות: נוכחות ("להיות שם" עבור המשתתפים), בעל ביטחון עצמי, אומץ (היכולת לקחת סיכונים ולהיות מוכן להיפגע), מודעות עצמית, כנות, אותנטיות, יצירתיות ואמונה בתהליך הקבוצתי.
- תפקידי המנחה - על המנחה לתכנן מראש את בניית הקבוצה. בתהליך העבודה עליו ליצור אקלים חיובי ולשומרו; עליו לעזור למשתתפים לעבוד על נושאים משמעותיים להם, להתחבר זה לזה; עליו לסכם דברים ולתת משוב עליו; לשמור על משתתפי הקבוצה ולשים לב במיוחד לחלשים ולפגיעים שביניהם: מחד גיסא עליו לעזור למשתתפים השקטים בקבוצה לבוא לידי ביטוי, ומאידך גיסא לעזור למשתתפים שתלטיניים.

³ Shechtman, Z. (2006). Group Counseling and Psychotherapy with Children and Adolescents. Mahava, New-Jersey: Erlbaum.

- מיומנויות המנחה - המיומנויות הנדרשות הן: הנחיה של האזנה פעילה, הבהרה, שיקוף, יכולת לסכם ולפרש, יכולת לתת אישור ותמיכה ולאתגר את המשתתפים על מנת לקדם את התהליך. מומלץ שלמנחה יהיה "ארגז כלים" של טכניקות שבהן יוכל להשתמש. עליו ליצור בקבוצה תנאים המאפשרים לחבריה לפתח תחושה של ביטחון פסיכולוגי ואמון הדדי, לקיים תקשורת פתוחה, וכן ליצור אפשרויות לאתגור, לעימות ולבחינה של פרדיגמות קיימות ויציבות. במובן זה עליו להבהיר לעצמו ולמשתתפים את מטרות הקבוצה, להקשיב להתרחשויות ולתהליך הקבוצתי ולבחון את תהליך ההתפתחות של הקבוצה. עליו לנהל את עצמו ואת התערבויותיו כך שיהיו בהלימה עם מטרות הקבוצה.
- במהלך העבודה עם הקבוצה נובע כוחו של המנחה משליטתו על התנהגותו ומכאן השפעתו ותרומתו למהלך הקבוצתי. הוא מחליט מתי להתערב, כיצד להתערב ואל מי לפנות. הוא זה שמצביע על אירועים ואינטראקציות משמעותיות, ואף מחליט לאילו מהם יש פוטנציאל למידתי בקבוצה כנגזר ממטרותיה. מנחה שאינו משפיע על המהלך הקבוצתי, חייב לשאול את עצמו מה הטעם בנוכחותו בקבוצה.
- (מתוך: "הזדמנויות בהוראה ובלמידה בקבוצה הקטנה - הוראה מכוונת לפרט", כתבה: מלכה וידיסלבסקי, מדינת ישראל. משרד החינוך. המינהל הפדגוגי. האגף לחינוך יסודי, ירושלים, תשס"ט)

מפגש ראשון - שיתוף בחויית הקריאה

אירוע השיח הראשון יתקיים עם סיום הקריאה: המורה תקיים את השיחה כל פעם עם קבוצה אחרת.

מטרת השיחה בקבוצות: שיתוף בחוויה, תגובה חופשית על הספר, שיחה על הרגלי קריאה ועל העדפות ספרותיות. במפגש כזה חשוב לזמן ולאפשר שיח משמעותי, שבו כולם משתתפים ויכולים לבטא את התחושות והמחשבות שלהם על הספר ועל הגיבור שלו. למורה תפקיד חשוב של הנעת השיח וקידומו ע"י שיקוף לתלמידים של עיקרי הדברים שנאמרו.

כדאי לתעד את השיחה ולפרסם את התיעוד באתר הבית-ספרי.

כדי לשוות אווירה חגיגית למפגש הזה, מוצע לערוך אותו לא בחלל הכיתה, אלא בספרייה ביה"ס או במקום אחר, כשיתר תלמידי הכיתה אינם בקרבת מקום. כך יתאפשר למורה ולקבוצה מפגש שקט ללא הפרעות (כמובן אם יש תנאים מתאימים לכך).

היגדים מקדמי דיון למורה

היגדים שיכולים לקדם ולהניע את השיחה יכולים להיות הן בנושאי תוכן שונים, כפי שמראות הדוגמות למטה, והן היגדים שיכולים לתרום להעמקת הדיון ולקידומו. להלן כמה דוגמאות:

היגדי תוכן

- חשבתי לעצמי, שלמרות הכול יש גם אנשים טובים, שעזרו לאלכס לשרוד...
- מעניין אותי להבין מה גרם לאנשים כמו מר בולק והרופא להסתכן כדי לעזור לאלכס...
- בעיניי אלכס היה ממש גיבור...

היגדים על העדפות ספרותיות והרגלי קריאה

- לא תמיד אני מסיים ספר קריאה שהתחלתי
- גם אני אוהבת לקרוא ספרי הרפתקאות...
- קראתי ספר אחר שגם בו מסופר על...

היגדים לקידום הדיון

- מי עוד חושב כמו ...
- זו נקודה מעניינת, אתם רוצים להרחיב קצת?
- בואו נסכם את העניין

מפגש שני – התעוזה והתושייה של הגיבור

המפגש השני ידגיש את ייחודו של הספר כיצירה ספרותית. המפגש יתמקד בשני היבטים של בניית הדמות המרכזית בספר:

א. **ההשתנות של הגיבור במהלך הספר** – התגברות התעוזה והתושייה שלו מתחילת הספר אל סיומו.

ב. **הנחמות שעוזרות לו להתגבר על הקשיים ולשרוד.**

הדיון בכל אחד משני הנושאים מזמן חזרה אל הטקסט. הוא מאפיין שיח ספרותי שבו הדמות הולכת ונבנית בהדרגה תוך כדי הקריאה.

ההשתנות של הגיבור במהלך הספר

ייתכן שבמהלך הקריאה הקורא חש שהגיבור, אלכס, עובר שינוי, ואף על פי שעברו רק חמישה חודשים של עלילה מתחילת הספר ועד סופו, אלכס של סוף הספר אינו הילד שפגשנו בתחילת הספר. כשאלכס מתאר את המפגש המחודש עם אביו בפרק האחרון, הוא אומר: "אבא לא יכול היה להירגע... הוא אמר שהייתי ילד ועכשיו יש לי פנים של גבר."

בפעילות הזו נתבונן שוב בקטעים מתוך הספר, כדי לעקוב מקרוב אחרי מבחר של אירועים ופעולות שקרו לאלכס, ולנסות להצביע על ההשתנות שלו, שאפשרה לו להתמודד.

מחלקים את הכיתה לקבוצות. כל קבוצה מתבקשת לקרוא כמה קטעים העוסקים בהיבט אחר של הנושא. חשוב ליידע את התלמידים כי תתקיים במליאה שיחה בסוף הפעילות בקבוצות: הם יתבקשו לספר מהו הנושא שעסקו בו, לבחור קטע אחד לקריאה בקול (מתוך הקטעים שקראו), ולהסביר לאיזו מסקנה הגיעו בקשר להשתנות של אלכס. כך יוכלו להגיע אל הדיון במליאה מוכנים יותר.

קבוצה 1: האקדח

אנו פוגשים את האקדח בעמוד הראשון בספר, ונפרדים ממנו בעמוד האחרון. בעמוד הראשון האקדח שייך לאבא, ובאחרון הוא נעשה "באופן רשמי" רכושו של אלכס. אפשר לומר שהשינוי הזה מייצג באופן המוצלח ביותר את השינוי שעובר אלכס מתחילת הסיפור ועד סופו.

הספר נפתח בתיאור של אלכס המתעורר משנתו ורואה את אביו מטפל האקדח. ברגע שהאב מבין שאלכס התעורר ומביט בו, הוא מנסה לכסות את האקדח בכפות ידיו ולהסתיר אותו מפני אלכס. תמונה זו מייצגת מערכת יחסים טבעית, שבה אב מנסה לגונן על בנו, אך היא מבשרת ומרמזת על הבאות.

עם התפתחות העלילה האקדח עובר לרשותו של אלכס, והוא מטפל בו כפי שטיפל בו אביו. הבעלות של אלכס על האקדח והשימוש שהוא עושה בו ממחישים את המצב הלא טבעי של היותו ילד בגופו אך מבוגר בהתנהגותו.

- קוראים יחד בקבוצה את העמודים 8-10, 27-28, 63-64, 98-99, 156.
- מזהים את הנושא המשותף של הקטעים שקראו (השימוש באקדח).
- מתארים את ה'מפגש' הראשון של אלכס עם האקדח.
- משוחחים על השינוי שחל באלכס: על תעוזתו שהולכת וגדלה, על האירועים שהביאו

לשינוי, כפי שהם באים לידי ביטוי במעבר בין הקטעים (מבררים בדיוק מה ההבדל בשימוש באקדח בכל קטע).

- משווים את הקטע הראשון והאחרון. איך ההבדל ביניהם מצביע על תהליך ההשתנות של אלכס?
- מסייגים את ההתרחסות (אקדח בידיו של נער בן 12), ומסבירים שהחזקה באקדח מתרחשת בתנאים מאוד יוצאי דופן של מלחמה, כשהנער נשאר לגמרי לבד (ההדגשה הזאת באה כדי שהתלמידים לא יסיקו מסקנות לא רלוונטיות ביחס להחזקה של כלי נשק גם בחיים של היום).

קבוצה 2: המסתור

קבוצה זו עוקבת אחרי התהליך של הכנת מסתור ושכלולו. בפעילות הזו אלכס מראה תושייה כבר מההתחלה, והתושייה הזו מתבטאת בתכנון המסתור, בשינוי מקום המסתור והתאמתו לצרכיו ולנסיבות, ביציאה לבית החרושת לאסוף חבלים, ובהרבה פעולות נוספות. אלכס עשה ככל יכולתו כדי לשוות למסתור שלו מראה של דירה. הוא תר אחר רהיטים, כלים וחפצים שונים. כמוצא שלל רב הוא ליקט ספרים והציב גם אותם במקום המסתור שהיה לביתו. הוא שכלל את דרכי הגישה למסתור כדי שלא ייחשף לעיניים זרות ועוינות, וכך ניהל חיים נוחים ובטוחים, ככל שהנסיבות אפשרו לו.

- קוראים יחד בקבוצה את העמודים: 49-50, 61-62, 78-80, 151-152.
- מזהים את הנושא המשותף של הקטעים שקראו (הכנת המסתור).
- מצביעים על ההבדלים בין מקום המסתור הראשון של אלכס לבין המסתור שבו נשאר עד שנפגש עם אביו.
- משוחחים: איזו תכונה של אלכס מוצאת ביטוי בקטעים שקראתם? (תושייה, יוזמה)
- בעמ' 152 אומר אלכס: "לא איבדתי את העשתונות". למה התכוון? האם מדובר בתכונה שאפיינה אותו גם קודם? הביאו דוגמות מהקטעים הקודמים שקראתם (מספרי העמודים מופיעים למעלה).

קבוצה 3: היציאות מהמסתור

במהלך התקופה שאלכס מתחבא הוא יוצא החוצה כמה פעמים למטרות שונות. תחילה הוא יוצא רק לבתים הקרובים בגטו, ובהמשך גם מחוצה לו. גם מטרת היציאות משתנה, ולקראת סוף הספר הוא יוצא אפילו למפגשים חברתיים ומשחק עם ילדים. המעקב אחר מטרת היציאות ויעדן מצביע על השינוי שחל באלכס - התעוזה והביטחון העצמי שהוא מפתח.

- קוראים יחד בקבוצה את העמודים 40-41, 67-69, 108-110, 136-138.
- מזהים את הנושא המשותף של הקטעים שקראו (היציאות מהמסתר).
- מבררים לאן אלכס יוצא בכל פעם ולשם מה.
- משוחחים על השינוי שחל באלכס: על תעוזתו שהולכת וגדלה, על האירועים/הנסיבות שהביאו לשינוי כפי שהם באים לידי ביטוי במעבר בין הקטעים.
- היציאה האחרונה - במה היא שונה מהקודמות? מה היא מעידה על התעוזה של אלכס? (אלכס יוצא מהמחבוא שלו כדי לשחק בכדור עם ילדים אחרים, מחוץ לגטו. אפשר להבין מכך שהוא מרגיש בטוח מספיק, ולכן הוא מעז לעשות פעולות שלא עשה עד כה. בעבר יצא רק כדי לדאוג לצורכי הקיום שלו, ועתה הוא מוכן להסתכן גם לשם משחק עם ילדים.)

קבוצה 4: פגישות עם זרים

אלכס נפגש עם אנשים וילדים שונים במהלך התקופה שהיה במסתר. בתחילה הוא נפגש רק עם משפחות של יהודים המתחבאים בגטו כמוהו מפני הגרמנים, והמטרה של המפגש היא חיפוש מזון, כלומר הישרדות. אולם כשאלכס רוכש ביטחון ומתמלא געגועים לחברה אנושית, הוא יוצא למפגשים שונים בתכלית - משחק עם ילדים בשכונה, החלקה על הקרח עם סטשיה, הילדה מהבית ממול. במפגשים אלו הוא יוצא מתחומי הגטו.

ההבדל בין המפגשים בתחילת הספר ובסופו מצביעים על השינוי שחל באלכס ועל התעוזה שהתגברה בו.

- קוראים בעמודים 42-45, 101-103, 124-127, 140-142.
- מזהים את הנושא המשותף של הקטעים שקראו (פגישות עם זרים).
- מבררים עם מי הוא נפגש בכל פעם, היכן ולשם מה.
- במה שונה הקטע האחרון מהקטעים הקודמים, מה אפשר להסיק ממנו על ההשתנות והתעוזה של אלכס?
- (עד כה נפגש אלכס עם אנשים שלא מרצונו, ובחלק מהמפגשים תוך סכנת חיים, וכאן הוא יוצא ביוזמתו "לבלוי").

סיכום ביניים א

במליאה

- הקבוצות מוזמנות לספר למליאה מהו הנושא שבו עסקו, לקרוא קטע מתוך הקטעים שקראו, ולהסביר לאיזו מסקנה הגיעו בנוגע להשתנות של אלכס.
- בעקבות הדיווח של הקבוצות, אפשר להסב את תשומת לבם של הילדים לכריכות השונות של הספר ולהציע להכין כריכה נוספת - כל קבוצה מכינה הצעה לכריכה שתבטא את התעוזה והתושייה של אלכס.

ה"נחמות" שעוזרות לגיבור לשרוד

אלכס שורד הן בזכות התעוזה שלו ההולכת ומתגברת והן בשל 'נחמות' שהוא מוצא או ממציא. ביניהן: אהבת הקריאה, החברות עם שלג, החברות עם הילדה, המשחקים עם הילדים.

מדבריה של הסופרת ומבקרת הספרות עטרה אופק: לגעת בכאב דרך מילים, ולבסוף להציע לקורא נחמה, זו תמציתה של ספרות ילדים טובה. סופר ילדים טוב יודע מניסיונו שילדות היא 'דבר קשה', ויש לו דחף, רצון, להציע נחמה לילדים אחרים. הקול הילדי שלו יבוא כאן לידי ביטוי, ולא יהיה זיוף. (על פי הרצאה: "על הכאן ועכשיו" - כנס "הפנקס" לספרות ילדים, 5.11.12 ב"מדטיק", חולון) בקבוצות השונות נתמקד בנחמות שסייעו לאלכס במהלך השהות במסתור.

קבוצה 1 - הקריאה בספרים

מתוך התנהגותו של אלכס הבודד והרהוריו עולה גם מקומם המרכזי של הספרים בחייו. הוא נזכר, למשל, בשיחה עם אימו: "את יודעת, האנשים מגדלים עכברים כבר שלושת אלפי שנים. - איך אתה יודעת? - היה כתוב באנציקלופדיה". (עמוד 65)

הוא מתבונן ממחבואו בשיכור אחד, ושם לב שביום הוא נחמד, אך בלילה הוא שר וצועק. מה האסוציאציה של אלכס? "מזל שהיהודים לא משתכרים. מה הייתי עושה אם אבא שלי היה טוב אלינו במשך היום ואחר-כך בלילה היה הופך מפלצת? אולי כמו האיש שהיה שניים, טוב ורע, ד"ר ג'קל ומר הייד". (עמוד 91)

הספרים שקרא נעשים אפוא מדריכים להבנת תופעות. הוא מתבונן מרחוק ברופא שאינו מכיר: "הוא היה מלטיף את ראשי הילדים ומחלק סוכריות. כמו רופא טוב בספרים, בדיוק." (עמוד 93). הספר הוא המודל שהחיים מתכוונים לפיו.

כשהוא חוזר לדירה להביא מצרכים הדרושים לו, הוא אורז שמיכה, כרית וגם 'כמה ספרים'. ומה הוא עושה במחבוא שלו? "בדרך כלל שכבתי וקראתי בחדר-השינה שלי ושל שלג, או שיחקתי איתו." (עמוד 88) הוא משוטט בדירה הרוסה ונטושה. הוא מחפש מזון. אבל על מה הוא מספר לנו?

"הלכתי לחדר הילדים ומצאתי ספרים רבים. כאלה שקראתי כבר וכאלה שלא קראתי. לקחתי שמיכה והתחלתי לאסוף. ...התחלתי להוציא מכל דירה ולערום את הכל למטה, בחדר המדרגות... אך ספרים לא מצאתי הרבה. כנראה רק בדירה הראשונה היה ילד שאהב לקרוא." (עמוד 50)

הספר בשביל אלכס הוא משהו שאי אפשר בלעדיו. הוא אינו פחות חשוב ממזון. (מתוך: "רובינזון קרוזו מתוך חורבות הגטו" עמוד 237-238. מתוך: "תחושתו של אדם המתגנב אל ילדותו - אסופת מאמרים על ספרות ילדים ונוער. מנחם רגב. הוצאת כרמל, ירושלים. תשס"ב 2002)

- קוראים יחד בקבוצה את הקטעים בעמודים 40, 50, 65, 88, 102.
- מוצאים מהו הנושא המשותף של כל הקטעים.
- דנים: אילו סוגי ספרים אלכס קורא?
- מה התפקיד של ספרים וקריאה בחיים של אלכס במחבוא?

קבוצה 2 - אלכס ושלג

החברות עם שלג משמעותית ביותר עבור אלכס. שלג הוא תחליף לחבר אנושי. הוא משחק איתו, משתף אותו, מסביר לו, נעזר בו ודואג לו. הדאגה לעכבר תופסת מקום מרכזי בהישרדות היומיומית שלו, כיוון שהוא חש אחריות לטפל ביצור זעיר וחלש, תפקיד המוטל על פי רוב על מבוגרים. לקורא מזדמנת הפוגה מחויכת מן המתח והדאגה לשלומו של אלכס.

- קוראים יחד בקבוצה את הקטעים בעמודים 34, 53, 55, 63.
- מוצאים מהו הנושא המשותף לכל הקטעים.
- דנים: איך אלכס מכנה את שלג, ומה הדבר מראה על היחס שלו לשלג?
- איך שלג עוזר לאלכס בחיים במחבוא?

קבוצה 3 – אלכס וסטשיה

"יום מאושר". כך קורא המחבר לפרק שבו אלכס נפגש עם סטשיה ו"יוצא איתה לבילוי" (עמוד 135)

הקשר של אלכס עם סטשיה, המתואר בעדינות ובאיפוק, עומד בניגוד מדהים למצב שאלכס נמצא באותו זמן – ילד יהודי המסתתר לבדו בין חורבות הגטו. תחילתו של הקשר בתצפיות שעורך אלכס ממקום מחבואו, ושיאו בהבטחה שהם נותנים זה לזה: "...קבענו גם להיפגש כאן, ליד הבית הזה, בראש השנה הראשון אחרי המלחמה" (עמוד 149)

- קוראים יחד בקבוצה את העמודים 92, 122-123, 132-134, 138, 148-149
- מוצאים את הנושא המשותף לכל הקטעים שקראו.
- דנים: מה מיוחד בקשר של אלכס עם סטשיה?
- איך אלכס וסטשיה נפרדים?
- דנים: איך הידידות עוזרת לאלכס להתגבר על התקופה הקשה?

קבוצה 4 – אלכס וילדים אחרים

אלכס מרגיש מבודד, ולמרות הסיכון הכרוך בכך הוא מצטרף למשחק הכדורגל של הילדים בשכונה. במשך כל תקופת היותו במסתור מראה אלכס זהירות ובגרות. אבל כאן בא לידי ביטוי הצורך שלו בחברה, הצימאון למפגש ולמשחק עם בני גילו. ככל שעובר הזמן גוברת בדידותו, והצורך בקשר גובר על הזהירות. הקשר מספק לאלכס הפוגה, נחמה במצב הקשה שהוא נמצא.

- קוראים יחד בקבוצה בעמודים 120, 130, 140.
- מוצאים את הנושא המשותף של הקטעים שקראו.
- דנים: אלכס היה זהיר מאוד לאורך כל התקופה, ובכ"ז הוא יוצא מהמסתור ומצטרף למשחק עם הילדים. במה הוא מסתכן? מדוע, לדעתכם, הוא עושה זאת?

סיכום ביניים ב

במליאה

- כל קבוצה תתבקש להביא בפני המליאה את התובנות שלה בעקבות קריאת הקטעים. הקבוצה תבחר דרך יצירתית לפעולה, כמו המחזה, קריאת קטעים, ייצוג גרפי ועוד.